

БУТКО Андрій,
аспірант кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи
Центральноукраїнського
національного
технічного університету,
butandrej17@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8631-5112>
(м.Кропивницький)

РОЗВИТОК ПРОМИСЛІВ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАДНІПРОВСЬКИХ МІСЦЬ ГЕТЬМАНЩИНИ (XVII – ПЕРША ПОЛОВИНА XVIII СТ).

Стаття присвячена питанню розвитку промислів – рибальства, мисливства, пасічництва, та млинарства на території Задніпровських місць Гетьманщини протягом XVII – першої половини XVIII століть. В статті висвітлюється рівень їх розвитку, зроблені узагальнення та висновки, проаналізувавши відомості наявних в розпорядженні документальних та історіографічних писемних джерел.

Рівень розвитку промислів колишніх «Задніпрських місць» Гетьманщини не був предметом окремого дослідження в українській історичній науці і ця тема все ще залишається мало дослідженою. Під час вивчення означеної теми автор спирався на писемні архівні джерела та здобутки історіографічної літератури. Документи з прав власності на задніпровські ґрунти дають перелік звіриних і рибних ловів, пасік, млинів на визначеній території, а відтак дозволяють визначити певний рівень розвитку промислів (рибальства, мисливства), бортництва (бджільництва), млинарства. Дослідження подає досить ґрунтовну й важливу інформацію про розвиток промислів та власників земельних, лісових, водних угідь, пасік і млинів на території Задніпровських місць, що суттєво доповнює історичне вивчення рівня розвитку промислів на території Гетьманщини в цілому.

Природні умови сприяли розвитку промислів на території краю. Як видно з джерел, промисли на території за річками Тясмином і Великою Виссю, були досить поширеним заняттям населення в XVII ст. Ним займалися жителі порубіжних територій які «уходили» на сезонні промисли, які часто організовувалися українською і польською адміністрацією, панівною шляхтою, козацькою старшиною і козаками, що з часом присвоювали та освоювали земельні, лісові, водні угіддя на правах займаницини, викупляли право володіння та користування ними в господарських цілях за внесені кошти до урядової чи козацької казни, будували млини, створювали тут свої пасіки та заводили господарства на хуторах. З часом, в першій половині XVIII ст., заняття промислами – рибальством, мисливством, пасічництвом та млинарством досягло на території Задніпровських місць Гетьманщини високого рівня розвитку.

Ключові слова: *Потясминня, територія Задніпровських місць Гетьманщини, документи з прав власності на ґрунти, промислові уходи, рибні та звірині лови, пасіки, млини, колонізація.*

DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL CRAFTS ON THE TERRITORY ZADNIPRSKY PLACES OF HETMANATE (XVII - FIRST HALF OF THE XVIII CENTURY)

The article is devoted to the development of crafts - fishing, hunting, beekeeping and milling in the territory of the Zadniprsky places of the Hetmanate during the seventeenth - first half of the eighteenth centuries. The article highlights the level of their development, made generalizations and conclusions, analyzing the information available documentary and historiographical written sources.

The level of development of the crafts of the former Zadnitsky places of the Hetmanate was not the subject of a separate study in Ukrainian historical science, and this topic still remains poorly researched. During the study of this topic, the author uses the available written sources and information on historiographical literature. Documents on the ownership of the Zadniprisky soils (as well as some other - the description of the territory, registers of apiaries and mills, hetman universals), provide information about the presence of beasts and fish, apiaries, mills in a certain territory, and, respectively, make it possible to determine a certain level the development of crafts (fishing, hunting), boarding (beekeeping), millinery. The research provides a rather solid, historically interesting data on the development of industrial and land, forest, water, apiaries and mills in the Zadniprsky places, and substantially complements the historical study of the level of development of industries – fisheries, hunting, beekeeping, and the ministries of the Hetmanate as a whole.

Natural conditions contributed to the development of crafts in the territory. As can be seen from the sources, the fishery in the territory beyond the river Tyssyn and Vysytsia Great, were quite common occupations of the population in the XVII century. During the seventeenth century. to the local rivers and their influx, steppe

and forest tracts, inhabitants of the fertile territories "went" to the seasonal crafts - hunting, fishing, boarding and other kinds, often organized by the Ukrainian and Polish administrations and the ruling gentry, the cossack the elder and the cossacks, who over time appropriated and mastered land, forest, water lands on the rights of the Zamanishi, redeemed the right to own and use them (with the attempt to secure ownership rights, documented by the Polish or Russian government, and the cossack elder, hetman) in economic for the money paid to the government or the cossack treasury, built mills, created their apiaries here and set up farms in the farms. Over time, in the first half of the eighteenth century, fishing, fishing, hunting, beekeeping, and multinationalism in the territory of the Zadniprsky places of the Hetmanate reached a rather high level of development.

Key words: *territory of the Zadniprsky places of the Hetmanate, documents on the rights of ownership to soils, industrial waste, fish and animals of the cows, apiaries, mills.*

Територія південніше річок Тясмину і Великої Висі, від Дніпра до Синюхи та Бугу, наприкінці XV – в XVI ст. частково входила до сфери впливу Черкаського староства Київського воєводства, згодом Корсунського і Чигиринського староств, що виділились з Черкаського, та частково Брацлавського воєводства, а з середини XVII ст. до Чигиринського полку, та частково Корсунського і Білоцерківського полків [1, с. 8-9] З кінця XVII до середини XVIII ст. означена територія входила до лівобережних придніпровських сотень, а з 40-х років XVIII ст. і до правобережних сотень Миргородського і Полтавського полків [2, с. 116].

Природні умови сприяли розвитку промислів на території краю. Протягом XVII ст. до місцевих річок та їх приток, степових та лісових урочищ, жителі вищезгаданих адміністративних одиниць, а також і порубіжних, «уходили» на сезонні промисли, – мисливство, рибальство, бортництво та інші їх види. Останні часто організовувалися українською і польською адміністрацією і панівною шляхтою, козацькою «реєстровою» старшиною і козаками, що з часом присвоювали та освоювали земельні, лісові, водні угіддя на правах займанщини, викупляли право володіння та користування ними (з намаганням закріпити за собою права володіння, підтвердженого документально польським чи російським урядом, козацькою старшиною, гетьманом) в господарських цілях за внесені кошти до урядової чи козацької казни, будували млини,

створювали тут свої пасіки та заводили господарства на хуторах [2, с. 120-213; 3, с. 7-127, 159-209]. З часом, в першій половині XVIII ст., промисли – рибальство, мисливство, пасічництво, та млинарство на території Задніпровських місць Гетьманщини досягли певного рівня розвитку, який ми визначимо в дослідженні.

У статті ставиться мета розглянути рівень розвитку промислів – рибальства, мисливства, пасічництва, та млинарства на території Задніпровських місць Гетьманщини протягом XVII – першої половини XVIII ст., проаналізувавши архівні джерела та здобутки історичної науки.

Рівень розвитку промислів на території Задніпровських місць Гетьманщини є недостатньо дослідженим. Окремі праці були присвячені зародженню та поширенню явища уходництва, його переростанню в промисли, але торкалися Задніпровських територій Гетьманщини протягом XVII – першої половини XVIII ст. лише частково.

Так в журналі «Киевская старина» у 1901 р. було вперше опубліковано документ про пасіку Б. Хмельницького поблизу Чорного лісу з короткою анотацією, що супроводжувала його [4, с. 4]. У 20–30-х рр. XX ст. зростає інтерес до національної, української історії. Дослідженнями займаються здебільшого професійні історики. Розвиток мисливства, подано як історія українського ловецтва до кінця XVIII в. в праці І. Крип'якевича [5]. В цей період з'являється ґрунтовне дослідження, що висвітлює процеси заселення та господарського освоєння території «Задніпрських місць» С. Шамрая [6]. В ньому в загальних рисах розкрито розвиток пасічництва та млинарства. Зародження та поширення явища уходництва, взаємопов'язаного з явищем козацтва, висвітлювалися рядом визначних українські істориків [7, с. 403-409; 8, с. 361; 9, с. 85, 101-106, 122-131; 10, с. 15-16]. Розвиток млинарства на українських землях в XVI–XVII ст. висвітлено в працях М. Стрішенця [11; 12; 13].

Для сучасної української історіографії характерним є зосередження уваги на проблемах національної історії, в тому числі її регіональному спрямуванню.

В науковий обіг було введено широке коло архівних джерел і матеріалів, в яких знайшли відображення дані про розвиток промислів. Зокрема, з'явилися статті присвячені питанням і проблемам урядової та народної колонізації, заселення та господарського освоєння території Задніпровських місць [14; 15]. В них, на основі архівної джерельної бази, в загальних рисах описана досліджувана територія, її господарське освоєння, викладені матеріали, які дозволяють нам глибше осягнути всі аспекти досліджуваної теми.

Територія Потясминня відома від княжих часів, як місцевість, де київські князі влаштовували полювання (лови). Цей край в давнину був багатим на ліси, а відтак звірині лови та бортні урожаї. За часів протекторату Речі Посполитої територія за річкою Тясмином до кінця XVI ст. відносилась до промислових угідь уходників Черкаського замку та староства, на якій велися промисли, як от рибальство, мисливство, бортництво. В кінці XVI ст. для оборони кордону Польського королівства від набігів татар, на річці Тясмин за королівськими розпорядженнями було організовано ряд поселень, жителі яких мали виконувати в тому числі і сторожові (оборонні) функції. На лівому березі Тясмину в 1589 р. осаджується містечко Чигирин, а 1592 р. йому надається Магдебурзьке право. Опис меж території, що закріплюється за Чигирином (його жителями), окресленої у наданні містечку 1589 р., містить відомості про звірині, рибні, боброві лови та пасіки [3, с. 143; 16, 4 зв.-7; 17, с. 85].

У другому десятилітті XVII ст. в цій місцевості за проханням корсунського і чигиринського старости Яна Даниловича королівським розпорядженням засновано сторожове містечко Крилов. Вперше опис території місцевості наближеної до майбутнього місця розташування містечка Крилов зустрічається в Київському літописі під 1190 р., а саме устя річки Тясмин, в зв'язку з ловами звірів в цій місцевості київського князя Святослава Всеволодовича із своїм сватом Рюриком [18, с. 349]. Що до назви урочища, на якому пізніше розташовувалось містечко Крилов, то, можливо, його походження пов'язане з полюванням в цій місцевості мисливців способом «критих ловів» ще з давньоруських часів. Фундація містечка Крилова 1616 р., містить опис ґрунтів,

що були виділені для користування його жителям в межах території Чигиринщини вздовж р. Дніпро до Кременчука з дозволом вести на них свої промисли і будувати млини на річках [19, с. 127]. При заснуванні містечок, їх осадникам та жителям дозволялося використовувати для отримання засобів існування та доходів звірині та рибні лови, засновувати пасіки та будувати млини, як от Чигирину в 1589 р. [16, 4 зв.-7], Торговиці в 1661 р. [20, с. 776; 21, 122 об.-123; 22, с. 250]. Крилов теж мав рибні і звірині лови, остільки його територія була лісиста та розташовувалась вздовж Тясмину і Дніпра до Кременчука. Тож як видно з джерел, промисли, в тому числі і на території за Тясмином, були досить поширеним заняттям населення в XVII ст.

Крім надань території містам з правом їх осадникам та жителям займатися в її межах промислами, існували і надання та наділення такими ж правами урядових посадових осіб. Маємо відомості про такі надання рибних угодів на річках Псел і Дніпро, в районі сучасного м. Кременчука ще від 1589 р.: [23, с. 460; 24, 34 зв.-35], від 1590 р. [25, с. 468; 26, с. 144-145] та від 1595 р. [27, с. 450-451; 28, 136 зв.-137].

На початку повстання під проводом Б. Хмельницького відбулося звільнення території від польського урядування. Із запровадженням ним у 1649 р. полково-сотенного устрою, Чигиринський полк отримав статус окремої адміністративно-територіальної одиниці держави Війська Запорозького. Його територія займала як правобережні, так і лівобережні землі понад Дніпром. Так територія на південь, за ріками Тясмин і Велика Вись до устя Синюхи, в середині XVII ст. тимчасово увійшла до складу Чигиринського полку Війська Запорозького – Гетьманщини і відносилась до правобережних володінь Чигиринщина [1, с. 8-9; 3, с. 145]. Тож на визначеній нами території протягом XVII ст. на південний-захід від крилівських угідь для промислів, розташовувались угіддя мешканців Чигиринщини (в своїй переважній більшості) та зайшлих з інших правобережних територій, а південніше – «задніпрські» володіння (угіддя) мешканців Кременчука та його околиць (в своїй переважній більшості) та інших лівобережних придніпровських

козацьких сотень. У 1661 р. королівським наданням уманському полковнику передавалися урочища на р. Буг для лову риби.

Після падіння Чигирин (1678 р.), за Бахчисарайським миром між Росією, Туреччиною і Кримським ханством (1681 р.), а також статтями, ратифікованими 1682 р. в Константинополі, обумовлювалося право на ведення промислів за Дніпром нижче Чигирин винятково за козаками прилеглих полків Лівобережної Гетьманщини та Запорізької Січі.

Після підписання «Трактату про вічний мир» між Річчю Посполитою і Московським царством (1686 р.) поступово територія Гетьманщини, в тому числі і на південь від р. Тясмину, закріплюється за Московським царством. Згідно з умовами «Трактату...», територія південніше річок Тясмина і Великої Висі переходила до Московського царства, хоча чіткого розмежування кордону зроблено не було [29, с. 114] до 1732 р.

Тож з кінця XVII – в першій половині XVIII ст. свої промисли на задніпровській території від Дніпра до Бугу вели мешканці придніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків Гетьманщини (в своїй переважній більшості), велика частка яких були вихідцями з колишнього Чигиринського полку, що перейшли на помешкання в Малоросійські полки в 1711–1712 рр. Ймовірно, що саме ці переселенці після встановлення відносного спокою в регіоні почали знову займати свої або сусідні землі, які вони добре знали. Тут, незважаючи на періодичні заборони, фактично урядували полковники та сотники прилеглих лівобережних Власівської, Кременчуцької і Потоцької сотень Миргородського полку, а далі на південь вздовж Дніпра – Келебердянської, Переволочанської та Орлянської сотень Полтавського полку.

Важливим моментом в тематиці нашого дослідження є розгляд претензії запорожців на північні території Задніпрських місць Гетьманщини, що набрали сили після їх повернення у межі Російської імперії в 1734 р. У «Трактаті про Вічний мир» (1686 р.) давалося досить розмите визначення межі території «...от Сечи вверх Днепра, по устью реки Тясмины, которая впадает в Днепр...» Запорізької Січі, як самостійної політико-адміністративної одиниці у складі

Московського царства. На ній «они, Запорожцы, всякое удовольствие как в лесах, так и в звериных и рыбных ловлях и соляных промыслах добыток себе приуговлявали издавна» [30, с. 774]. Але в реальності воно залишалось тільки на папері, оскільки не брався до уваги той факт, що землі за Тясмином належали до володінь Чигиринського полку. Останній не переходив під протекторат Московського царства, а залишався у складі Речі посполитої. З іншого боку, за «Трактатом..» землі за Тясмином відходили до Московського царства, які були приписані до Запоріжжя та володінь запорожців, які фактично ніяких промислів тут не вели. Запорожці вели свої промисли на більш південних степових просторах, а на зазначені території їх господарський вплив майже не поширювався. Угіддя, що постійно використовувались для промислів, житла та господарства запорізьких козаків розміщувались значно південніше умовної лінії по річкам Тясмин, Велика Вись, Синюха [31].

Від початку господарського освоєння території Задніпровських місць і з поглибленням цього процесу, польською шляхтою, генеральною та полковою козацькою старшиною і козаками, заможними міщанами та духовними особами на правах надання «добр за заслуги», займанщини, купівлі-продажу, спадковості, урядом та місцевими урядовими особами видавалися чи посвідчувалися документи з прав власності на задніпровські ґрунти (польові, лісові, водні угіддя) та господарсько-виробничі об'єкти (млини, пасіки).

Надання прав на шляхетські володіння заносилися в списки Руської чи Коронної метрик. Щодо володінь полкової та сотенної старшини, вони регулювалися на місцевому рівні, тому до Руської чи Коронної метрик, як правило, не потрапляли. У багатьох випадках саме записи обох метрик містять і найдавніші письмові згадки про відомі чи маловідомі урочища на території краю. Спочатку вони стосуються переважно порубіжних територій вздовж річок Дніпра та Тясмину, але поступово з'являється інформація про більш глибинні місця по річках Інгул та Інгулець, які лише побіжно згадані серед уходів одного з найбільш давніх описів Черкаського замку 1552 р. [32, с. 84], та біля р. Синюхи [3, с. 135].

Згадані документи з прав власності на задніпровські ґрунти (так само як описи території, реєстри пасік і млинів), дають перелік звіриних і рибних ловів, пасік, млинів на визначеній території, а тому дозволяють визначити рівень розвитку промислів (рибальства, мисливства), бортництва (бджільництва), млинарства.

Документів з прав власності на ґрунти Миргородського полку свідчать про звірині і рибні лови, які виступають об'єктами купівлі-продажу чи спадковості: на р. Інгулець у 1615 р., в 1648 р., у 1650 р., в 1681 р. (причому в цьому випадку вказується на пасіку з ловчими ямами на звіра), у 1706 р.; на р. Тясмин в 1671 р., у 1704 р., в 1744 р.; на р. Омельничок (Переволочанському) 1741 р. Документи з прав власності на ґрунти Полтавського полку інформують про угіддя рибних ловів на 1752 р.: при придніпровських урочищах Свидовку, Щуровці, по річках Домоткані і Савоткані. Мали місце чисельні рибні угіддя по р. Дніпру, на яких організовувалася риболовля. Рибу з деяких цих угідь постачали до гетьманського двору (лов знаходився у районі м. Переволочної). Найбільш ранні з них приведені у описі Черкаського замку 1552 р., починаючи від стану і уходу Воловського (при, так званому Білобережжі, в лівобережному куті Тясмину та Дніпра) і до Романкового стану [32, с. 84, 86]. Зокрема, в 1659 р. гетьманом Іваном Виговським було підтверджене надання Богданом Хмельницьким Прилуцькому Густинському монастирю на вилов риби в Дніпровських озерах при Вовчому стані [33, с. 92-93, 424-425]. Його назва походить від давнього Вовчого острова (групи островів), що тягнулися від устя Псла і до Келебердянського рогу.

Універсалом 1677 р. козацькому полковнику Андрія Домонтовича надавалися права на рибні тоні при Романківському уступі Лубенському Мгарському монастирю [34, с. 538], який, вочевидь, перебрав на себе і уходи при Романковім озері колишнього Чигиринського Новоскитського монастиря, що згадувалися у королівському наданні 1663 р. У 1688 році уходи при впадінні Орелі, що виходили і на правобережжя Дніпра, універсалом гетьмана Івана Мазепи були закріплені за Полтавським монастирем [34, 81–82]. Розташовані

дещо вище, проти Переволочни, рибні уходи при Ревучому стані тривалий час належали до гетьманського двору. Після передачі у 1754 р. частини Задніпровських місць під поселення Слобідського полку певний час при озері Ревучому згадується новоутворена Рибача слобода [35, с. 6], звідки постачали рибу, насамперед, до розташованого поруч Мішуриногородського ретраншаменту.

Не менш привабливими були і лівобережні рибні уходи в районі Паньківської вітки та Фурсина острова, що деякий час також належав до Гетьманського двору (знаходився нижче розташованого навпроти устя Самоткані острова Жучок). Після смерті Данила Апостола у 1734 р. та ліквідації гетьманської посади ці угіддя поступово переходять у підпорядкування Запорізької Січі, козакам якої, саме у цей час, було дозволено повернутися з-під Олешків. Уверх від Самоткані і до Тясмину вздовж всієї акваторії Дніпра фактичним розпорядником уходів стає сотенна та полкова старшина прилеглих полків Гетьманщини [3, с. 135-136].

Відповідно до документів, звірині і рибні лови були найбільш поширені на задніпровській території річок басейну Дніпра та на лісових і степових угіддях Придніпров'я. Спочатку, в ході колонізації цього краю, лови здійснювались населенням Чигиринщини, а пізніше – і зайшлим населенням лівобережних придніпровських сотень Миргородського і Полтавського полків, а з часом, і сталим населенням правобережних сотень цих полків.

В контексті розвитку пасічництва і млинарства досліджувана нами територія вперше згадується в документах, що засвідчують земельну власність родини Волевачів, жителів м. Чигирин. Найдавнішими є тестамент чигиринського козака Т. Ф. Волевача, датований 1601 р. [36, арк. 44 зв.] та купча 1615 р. [36, арк. 43 зв.], де має місце згадка про пасіки. Тихон Федорович лишив у спадок своїм синам Антону, Андрію та Івану пасіку на річці Чутка з дванадцятьма байраками. Іван Тихонович Волевач, знатний козак, успадкував сімейну нерухомість по смерті батька і двох старших братів. У 1615 р. він купує ліс, що зветься Плоский, розташований на витоках р. Цибульник. У 1648 р.,

перебуваючи на посаді обозного Війська Запорозького, Іван Волевач додає до своїх володінь пасіку, яка простяглася до р. Інгулець.

За давніми правилами ведення пасічництва та розміщення пасік, відстань між ними повинна бути від 3 до 6 кілометрів. Навколо Чорного лісу, з периметром близьким до 55 км., могло розміщуватися від 9 до 18 пасік. В свою чергу, навколо Чути лісу, з периметром близьким до 60 км., мали змогу розміщуватись від 10 до 20 пасік. З реєстру пасік у лісах Чорному і Чуті, доданого до опису прав на задніпровські ґрунти Миргородського полку 1744 р., маємо перелік пасік: в Чорному лісі пасік 20, в Чуті лісі – 17 [36, арк. 20-22, 46-47]. Опис Крилівської сотні Миргородського полку 1745 р. також дає перелік пасік: в Чорному лісі пасік 21, в Чуті лісі – 21 [37, арк. 96 зв.-98 зв.]. На території Задніпровських місць пасіки розміщувались також по балкам та в байраках, в лісках, як от Великому, Плоскому та інших.

Очевидно, бджіл на пасіках тримали в штучних, виготовлених з колод бортях (дуплянки, «пні»), кількість яких на невеликих пасіках сягала 10–50 штук, на середніх 50–100 шт., на великих – більше 100 шт. За правом власності пасіки поділялися на приватні, на яких господарював сам власник або найманий ним пасічник), та общинні – монастирські та ін., на яких господарством займалися члени общини, або наймані общиною пасічники, як правило з близьких кіл (свояки).

Розведення пасік та збут товарів бджільництва було відносно прибутковою справою, тож пасічництво обкладалось визначеним податком, як правило, десятою частиною від вироблених за сезон товарів пасічництва чи рубль в рік. В період захоплення поляками території за р. Тясмином та їх тиску на українських колоністів до 1732 р., вони збирають з населення чималі податки. Так з пасік, забирають і «пчелину десятину», яка належала в цій місцевості гетьманові, який був змушений поновлювати свої скарги через це до російського уряду [6, с. 210]. 3-го вересня 1728 р. гетьман Апостол пише скаргу російському урядові: «Писал я в Государственную коллегию иностранных дел, доносячи, что поляки не только земли те, которые по тракту Вечного мира с

сторони польской и з стороны Ея Императорского Величества надлежит быть в пусе, населили малороссийскими людьми, но которые земли по тому ж трактату принадлежат в державу Ея Императорского Величества, там они поотнимали у малороссиян грунта, пасеки, леси и другие угодия ... в Чорном лесе по байраках в пасеках людей тех сотен и моей десятину пчелиную отписали, которые пасеки позанимали там в надежду того, что грунта, в тех местах найдуючие, належат в державу Ея Императорского Величества, и сверх того за оние пасеки от пчол требуют погребоваго от каждой пчелы по денге, а писареви от пчол по копейке ...» [38]. Деякі посадові особи мали звільнення від податків, як видно із універсалу гетьмана І. Мазепи 1704 р. про звільнення пасіки власівського сотника Устима Сахненка від бджолиної десятини [39, арк. 29 зв.].

Набуті способом займу чи надані за службу та спадкові родові пасіки та млини, на вказаній території мала генеральна старшина, полкові та сотенні військові, цивільні посадовці, духовні особи, запорозька відставна старшина. Так в Чорному лісі була розташована пасіка запорізького кошового отамана Івана Сірка [7, с. 409]. Власні пасіки на території «Задніпрських місць» мали особи знаних козацьких родів: Хмельницьких, Дорошенків, Лизогубів, Апостолів та інших. Гетьман Богдан Хмельницький розширив свої земельні володіння за Тясмином. При Чорному лісі Б. Хмельницький мав ґрунти, підтвержені королівським наданням 1652 р. [40, с. 468; 41, с. 130-130зв.]. Крім того, є відомості про відібрану Б. Хмельницьким пасіку у Шульганя, (очевидно, чигиринського сотника Івана Шульги), за яку пізніше Юрій Хмельницький сплатив відкупні його вдові [42, арк. 92]. Половину цієї пасіки просив у своє користування в Юрія Хмельницького Павло Яненко-Хмельницький, але отримав відмову. На 1690 р. Пивогірський монастир закріпив за собою право власності на цю пасіку під назвою Онисковська [43, арк. 1]. В вищезгаданому реєстрі пасік у лісах Чорному і Чуті 1744 р. [36, 37] вказано, що пасіку в Чорному лісі, яка раніше належала Б. Хмельницькому, близько 30-ти років займає власівський житель Пилип Майбороденко, але підтверджувальних

документів з права власності на неї він немає. В цьому ж реєстрі значиться: «пасека, прозиваемая Шульгановская, по наследию от давних лет владеемая, ныне состоит без пчел и людей впусе» [36, арк. 20]. Це, ймовірно, дві різні пасіки, за які велися спірні процеси у питанні спадку володінь гетьмана [36, арк. 20]. При перерахуванні в універсалах спадкових володінь Лизогубів за Дніпром вказується на досить значні їх володіння біля Чорного лісу [42, арк. 150 зв.]. В реєстрі пасік в лісах Чорному і Чуті 1744 р. вказані пасіки Лизогубова і Лизогубовська в Чорному лісі [36, арк. 20 зв., 46]. Першу з них, з дозволу Лизогуба, займає близько двадцяти років власівський житель Семен Боцький, а інша, за показанням пасічника, залишається у власності Лизогуба.

На відміну від пасік, водяні млини розташовувались по річках. Будувалися методом насипання греблі через річку і її перегороджування для направлення потоку води. Млини, в переважній більшості, були з одним, двома каменями, рідше з трьома, чотирма каменями, також використовувалась ступа. Одна з перших документальних згадок про млини, є розписка майстра 1674 р., чигиринського жителя Івана Федоренка, про закінчення будівництва млина на р. Тясмин та його передачу в експлуатацію Андрію Дорошенку, брату гетьмана [42, арк. 154].

З млинів брався податок – «войсковая часть», очевидно, збір до військової скарбниці Гетьманщини, від якої, в деяких випадках, генеральна старшина за привілеями мала звільнення, як от: «поважним панам Лизогубам ... з млинов части войсковой, а з пасек десятини не брано» [42, арк. 149-149 зв.]. Як видно із донесення Колегії закордонних справ в Сенат про уточнення кордонів за Дніпром для оподаткування млинів від 29.11.1743 р. [42, арк. 190-191], та з указу Генеральної військової канцелярії миргородському полковнику Капнисту від 27.02.1744 р. [42, арк. 187], млини були об'єктами, що суттєво поповнювали казну, податок з яких доходив інколи до половини їх прибутків. Заможність людності викликала у старшини не тільки прагнення захопити землі; а й здерти з цієї людності як найбільші податки. 1747 р. цей одкуп бере Миргородська полкова канцелярія, а з 1748 р. особисто полковник Капніст. Він збирає не

тільки ці податки, але й різні збори з млинів, зокрема всі прибутки з млина Булаївського. Правда, за це сам полковник має платити 480 рублів і 55 копійок щорічно. Збирати податки він мав у визначених попередньою практикою розмірах. Втім 1750 р. полкова канцелярія (знов, очевидно, на спілку з Капністом) тримати цей відкуп відмовилася, через недобір у податках минулого року. За даними канцелярії спричинило цю ситуацію те, що пограничні форпости не пропускали через Тясмин підвозу хліба з польських володінь, що спричинило занепад гуральництва й млинарства [6, с. 221].

В описі Задніпровських місць 1732 р. та доданому до нього «Реєстрі мельницям, имеющимся на Днепре и по речкам Тясмине, Ирклее, Малом Ингульце, Цибульнику и Чуте», складених генерал-квартирмейстром Карлом фон Штофелем дається перелік млинів: «всех мельниц 14, в том числе одна затонула, другая пустая, третья недостроенна» [42, арк. 193-196 зв., теж 44, арк. 941-945]. Звісно, що протягом визначеного нами для дослідження проміжку часу на території Задніпровських місць було побудовано дещо більше млинів, як от за даними 1743 і 1744 рр.: «яко сверх имеющихся в тих Заднепрских местах мельниц, с коих действительно войсковая часть в скарб войсковий взимается, нашлись еще две мельницы, прозываемие одна Булаева, по сей стороне Тясмина, а другая Салова... которая на другой стороне реки Тясмина» [42, арк. 186 зв., 190], та деякі з них з часом занепали чи були зруйновані. Таким був млин Саловий, якому за умовами «Трактату про вічний мир» «надлежит быть в пусте».

Таким чином, аналіз архівних джерел показує, що розвиток промислового мисливства та рибальства на задніпровських угіддях був слабо розвиненим.

Рибальство та мисливство у населення задніпровського було поширеним серед верств козацтва, для забезпечення власних потреб та з метою отримання прибутку. В деяких випадках приватні, закріплені за власниками на правах займанщини чи надані за службу, звірині та рибні лови ставали в подальшому об'єктами купівлі–продажу чи родинного спадку, що говорить про їх значимість для населення краю. Промисловий вилов риби та звіра на приватних

чи общинних (урядових) ловах (уходах) носив сезонний характер, не приносив особливих прибутків їх власникам та зайнятим цими видами промислів представникам, тож не обкладався зі сторони гетьманського, полкових та сотенних урядів великими грошовими податками. В більшості випадків, податок був натуральним, визначався деяким умовним відсотком добутого, для забезпечення потреб урядових і посадових осіб у продукції цих промислів.

Як видно з нижче приведеної порівняльної таблиці (Таблиця 1) складеної на основі аналізу 203 впорядкованих нами документів з прав власності на задніпровські ґрунти Миргородського і Полтавського полків, млини були об'єктами процесів спадковості та грошових відносин купівлі-продажу 17 разів. Пасіки були об'єктами процесів спадковості та грошових відносин купівлі-продажу в два рази частіше ніж млини.

Таблиця 1.

Основні об'єкти купчих записів на задніпровські ґрунти Гетьманщини за період 1600–1752 рр. (за даними 1752 року).

Період	Роки включно	Об'єкти купчих та інших записів	
		млини	пасіки
1	1600 – 1686	5	13
2	1687 – 1711	5	12
3	1712 – 1739	3	9
4	1740 – 1752	4	2
Разом	-	17	36

Розведення й утримування пасік було копіткою справою, вимагало певних витрат та сплати податку, тому було недешевою справою доступною незначній верстві заможних осіб. Власниками пасік і млинів були в основному представники козацького стану місцевої сотенної та полкової старшини, місцеві заможні жителі (посполиті) і представники духовенства. Пасіки, як і млини, мали свої власні назви, які, в переважній більшості випадків, були похідними від ім'я чи прізвища власника.

Список використаних джерел та літератури:

1. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1995. 592 с.
2. Пивовар А.В. Поселення Задніпрських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття. Київ: Академперіодика, 2003. 336 с.
3. Пивовар А.В., Бутко А.О., Дідик В.Ф. Документи з прав власності на задніпрські ґрунти. Рукопис. 268 с.
4. Пасека Богдана Хмельницького. Киевская старина. 1901. Т. 72. № 1-3.
5. Крип'якевич Іван. Нарис історії українського ловецтва до кінця XVIII в. Львів, 1925. 24 с.
6. Шамрай Сергій. До історії залюднення Степової України в XVIII столітті (Крилівщина і Лизаветщина). Записки історико-філологічного відділу ВУАН. К., 1929. Кн. XXIV. С. 207-302.
7. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Т. 1. К.: Наук. думка, 1990. 592 с.
8. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. Т. 1. Мюнхен, 1972. 591 с.
9. Пірко В.О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI-XVIII ст. Український культурологічний центр. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 224 с.
10. Шевченко С.І. Кіровоградщина – козацький край. Кіровоград: Кіровоградське державне видавництво, 2001. 28 с.
11. Стрішенець М. Технічне обладнання водяних борошномельних млинів України XVI–XVII ст. Вісник ТДТУ. Історія. 1996. №1. С. 25-29.
12. Стрішенець М.М. Архівні документи про будівництво водяних млинів на Україні в 16 – першій половині 17 ст. Архіви України. 1989. №2. С. 64-66.
13. Стрішенець М.М. З історії борошномельного виробництва на Україні у другій половині 16 – середині 17 ст. Історія народного господарства та економічної думки України. 1994. Вип. 26–27.
14. Січова О.В. Витоки і початковий етап колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття). Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Історія, 74-76, 2004. С. 37-40.
15. Січова О.В. З історії колонізації південних земель Правобережжя і приєднання їх до Гетьманщини (перша третина XVIII століття). Рукописна та книжкова спадщина України. Київ: Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, 2004. Вип. 9. С. 112-120.
16. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). - Ф. 61. - Спр. 768.
17. Архив Юго Западной России (далі – ЮЗР). Ч. 5. Т. I.
18. Літопис руський. Пер. з давньоруської Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. XVI+591 с.
19. Архив ЮЗР. Ч. 3. Т. I.

20. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. Книга Руська метрика (далі – РМ) 29, № 87. К., 2002. 983 с.

21. Российский Государственный Архив Древних Актов (далі – РГАДА). Ф. 389. Оп. 1. Д. 220.

22. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652-1673 рр. Підготував до друку Петро Кулаковський. Острог, Варшава, Москва, 1999. 608 с.

23. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. Книга РМ 12, № 21. К., 2002. 983 с.

24. РГАДА. Ф. 389. Оп. 1. Д. 199.

25. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. Книга РМ 12, № 88. К., 2002. 983 с.

26. РГАДА. Ф. 389. Оп. 1. Д. 199.

27. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569-1673. Книга РМ 11, № 166. К., 2002. 983 с.

28. РГАДА. Ф. 389. Оп. 1. Д. 200.

29. Крикун Н. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV–XVIII вв. Границы воеводств в свете источников. К., 1992. 185 с.

30. Полное Собрание Законов Российской Иимперии: Собрание первое. Т. II. № 1186.

31. Інститут Картографії Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Д. 6746 (копія 1759 року).

32. Архив ЮЗР. Ч. 7. Т. I.

33. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657- 1687). Київ-Львів, 2004. 1118 с.

34. Універсали Івана Мазепи (1687-1709). Частина II. Київ-Львів, 2006. 800 с.

35. ІР НБУВ. Ф. IX. Спр. 1733.

36. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі – ЦДІАК України). Ф. 51. Оп.3. Спр. 20316.

37. Российский Государственный Архив Древних Актов. Ф. 248. Оп. 39. Д. 2667.

38. ІР НБУВ. Ф. II. Д. 1740.

39. ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 27537, теж: Ф. 40. Спр. 664.

40. Акты ЮЗР. Спб, 1878. Т. X.

41. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. - Metryka Koronna 393. URL: http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml#series1 (дата звернення 07.01.2021).

42. ЦДІАК України. Ф. 51. Оп. 3. Спр. 11437.

43. ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 20550.

44. ІР НБУВ. Ф. II. Д. 1965.

References:

1. Shevchenko, F. P. (Ed.), Todiichuk, O. V. (Comp.). (1995). Reiestr Vijs'ka Zaporoz'koho 1649 roku [The Register of the Zaporozhian Army in 1649]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
2. Pyvovar, A. V. (2003). Poselennia Zadnipsr'kykh mist' do utvorennia Novoi Serbii v dokumentakh seredyny XVIII stolittia [Settlement of Zadnipsr'kykh places before foundation of Nova Serbia in the documents of XVIII century]. Kyiv: Akadempriodyka. [in Ukrainian].
3. Pyvovar, A.V., Butko, A.O., Didyk, V.F. Dokumenty z prav vlasnosti na zadnipsr'ki grunty [Documents on the property rights of the Zadnieprs'ky places]. Rukopys. [in Ukrainian].
4. Paseka Bohdana Khmel'nytskoho. (1901). [Apiary Bogdan Khmelnitsky]. Kyevskaya staryna. T. 72. (1-3), 4. [in Russian].
5. Kryp'yakevych, I. (1925). Narys istorii ukrains'koho lovetstva do kintsia XVIII v. [Essay on the history of Ukrainian animal husbandry till the end of the XVIII century]. L'viv. [in Ukrainian].
6. Shamray, S. (1929). Do istorii zaliudnennia Stepovoi Ukrainy v XVIII stolitti (Krylivschyna i Lyzavetschyna) [To the history settling by people of Steppe Ukraine in the XVIII century (Krylivshchyna i Lyzavetchyna)]. Zapysy istorychno-filolohichnoho viddilu Vseukrains'koi akademii nauk. XXIV, 207-302. [in Ukrainian].
7. Yavornyts'ky, D.I. (1990). Istoriiia zaporoz'kykh kozakiv [History of Zaporizhian Cossacks]. T. 1. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian, in Russian].
8. Polons'ka-Vasylenko, N.D. (1972). Istoriiia Ukrainy [History of Ukraine]. T. 1. Myunkhen. [in Ukrainian].
9. Pirko, V.O. (2004). Zaselennia i hospodars'ke osvoienntia Stepovoi Ukrainy v XVI-XVIII st. [Settlement and economic development of Steppe Ukraine in the XVI-XVIII centuries]. Ukrayins'ky kul'turolohichnyy tsentr. Donetsk: Skhidnyy vydavnychyy dim. [in Ukrainian].
10. Shevchenko, S.I. (2001). Kirovohradschyna – kozats'kyj kraj [Kirovograd region is the cossack region]. Kirovohrad: Kirovohrads'ke derzhavne vydavnytstvo. [in Ukrainian].
11. Strishenets', M. (1996). Tekhnichne obladnannia vodianykh boroshnomel'nykh mlyniv Ukrainy XVI-XVII st. [Technical equipment of water flour mill mills of Ukraine in the XVI–XVII centuries]. Visnyk TDTU. Istoriiya. (1), 25-29. [in Ukrainian].
12. Strishenets', M.M. (1989). Arkhivni dokumenty pro budivnytstvo vodianykh mlyniv na Ukraini v 16 – pershij polovyni 17 st. [Archive documents on the construction of water mills in Ukraine in the 16th – the first half of the 17th century]. Arkhivy Ukrayiny. (2), 64-66. [in Ukrainian].
13. Strishenets', M.M. (1994). Z istorii boroshnomel'noho vyrobnytstva na Ukraini u druhij polovyni 16 – seredyni 17 st. [From the history of flour-grinding production in Ukraine in the second half of the 16th - the middle of the 17th century].

Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny. (26-27). [in Ukrainian].

14. Sichova, O. V. (2004). Vytoky i pochatkovyj etap kolonizatsii pivdennykh zemel' Pravoberezhzhia i pryiednannia ikh do Het'manschyny (persha tretyna XVIII st.) [Origins and initial stage of colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century)]. Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia, (74-76), 37-40. [in Ukrainian].

15. Sichova, O. V. (2004). Z istorii kolonizatsii pivdennykh zemel' Pravoberezhzhia i pryiednannia ikh do Het'manschyny (persha tretyna XVIII st.). [From the history of the colonization of the southern lands of the Right Bank and their accession to the Hetmanate (the first third of the XVIII century)]. Rukopysna ta knyzhкова spadschyna Ukrainy, (9), 112-120. [in Ukrainian].

16. Instytut rukopysu Natsional'noi biblioteky Ukrainy im. V. I. Vernads'koho (dali – IR NBUV). F. 61. D. 768. [in Russian].

17. Arhiv Jugo Zapadnoj Rossii [Archive of South-Western Russia] (dali - JZR). Ch. 5. T. I. [in Russian].

18. Makhnovets, L. E. (per. z davn'orus'koi); Mishanich, O. V. (Back edit). (1989). Litopys rus'kyj [Chronicles of Rus]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

19. Arhiv JZR [Archive of South-Western Russia]. Ch. 3. T. I. [in Russian].

20. Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Rehesty dokumentiv Koronnoi kantseliarii dlia ukrains'kykh zemel' (Volyns'ke, Kyivs'ke, Vratslavs'ke, Chernihivs'ke voievodstva). 1569-1673 [Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv voivodeships). 1569-1673]. Knyha Rus'ka metryka (dali – RM) 29, № 87. (2002). Kyiv. [in Ukrainian].

21. Rossijskij Gosudarstvennyj Arhiv Drevnih Aktov (dali – RGADA). F. 389. Op. 1. D. 220.

22. Kulakovs'kyj, P. (1999). Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Knyha za 1652-1673 rr. [Russian (Volyn) metric. Book for 1652–1673 biennium]. Ostroh, Varshava, Moskva. [in Ukrainian].

23. Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Rehesty dokumentiv Koronnoi kantseliarii dlia ukrains'kykh zemel' (Volyns'ke, Kyivs'ke, Vratslavs'ke, Chernihivs'ke voievodstva). 1569-1673 [Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv voivodeships). 1569-1673]. Knyha RM 12, № 21 / 20. (2002). Kyiv. [in Ukrainian].

24. RGADA. F. 389. Op. 1. D. 199. [in Russian].

25. Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Rehesty dokumentiv Koronnoi kantseliarii dlia ukrains'kykh zemel' (Volyns'ke, Kyivs'ke, Vratslavs'ke, Chernihivs'ke voievodstva). 1569-1673 [Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv voivodeships). 1569-1673]. Knyha PM 12, № 88. (2002). Kyiv. [in Ukrainian].

26. RGADA. F. 389 Op. 1. D. 199. [in Russian].

27. Rus'ka (Volyns'ka) metryka. Rehesty dokumentiv Koronnoi kantseliarii dlia ukrains'kykh zemel' (Volyns'ke, Kyivs'ke, Vratslavs'ke, Chernihivs'ke voievodstva). 1569–1673). [Russian (Volyn) metric. Regge documents of the Crown Office for

Ukrainian lands (Volyn, Kiev, Vrazdlava, Chernihiv voivodeships). 1569–1673]. Knyha PM 11, № 166. (2002). Kyiv. [in Ukrainian].

28. RGADA. F. 389. Op. 1. D. 200. [in Russian].

29. Krikun N. (1992). Administrativno-territorial'noe ustrojstvo Pravoberezhnoj Ukrainy v XV–XVIII vv. Granicy voevodstv v svete istochnikov [Administrative-territorial structure of the Right Bank Ukraine in the XV-XVIII centuries. The borders of voivodeships in the light of sources]. Kyiv. [in Russian].

30. Polnoe Sobranie Zakonov Rossijskoj Imperii: Sobranie pervoe. [The Complete Collection of the Laws of Russian Imperatiya: The First Collection]. T. II. № 1186. [in Russian].

31. Instytut Kartografii NBUV. – D. 6746 (kopiya 1759 roku).

32. Arhiv JZR [Archive of South-Western Russia]. Ch. 7. T. I. [in Russian].

33. Universalny ukrains'kykh het'maniv vid Ivana Vyhovs'koho do Ivana Samojlovycha (1657- 1687) [Universal of Ukrainian Hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovych (1657-1687)]. (2004). Kyiv-L'viv. [in Ukrainian].

34. Universalny Ivana Mazepy (1687-1709). [Universals of Ivan Mazepa (1687-1709)]. (2006). Ch. II. Kyiv-L'viv. [in Ukrainian].

35. IR NBUV. F. IX. D. 1733. [in Russian].

36. Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m.Kyiv (dali – TsDIAK Ukrainy). F. 51. Op. 3 Spr. 20316. [in Russian].

37. Rossijskiy Gosudarstvennij Arkhiv Drevnikh Aktov. F. 248. Op. 39. D. 2667. [in Russian].

38. IR NBUV. F. II. Spr. 1740. [in Russian].

39. IR NBUV. F. II. Spr. 27537, tezh: F. 40. Spr. 664. [in Russian].

40. Akty JZR [Acts of Southwestern Russia]. (1878). Sankt Peterburg. T. X. [in Russian].

41. Tsentral'nyj arkhiv istorychnykh zapysiv u Varshavi. - Metryka Koronna 393. Retrieved from: http://www.agad.gov.pl/inwentarze/Metr_Korx.xml#series1

42. TsDIAK Ukrainy. F. 51. Op. 3. Spr. 11437. [in Russian].

43. IR NBUV. F. II. Spr. 20550. [in Russian].

44. IR NBUV. F. II. D. 1965. [in Russian].

Рецензент:

Демуз І.О., д.і.н., професор

Кучер В. І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 17.12.2020 р.